

**XORAZM VOHASI URUG‘CHILIK TUZUMINI
O‘RGANISHNING NAZARIY JIHATLARI**

Matyakubov Xamdam Xamidjanovich, Urganch davlat
universiteti “Tarix” kafedrası dotsenti, (PhD)

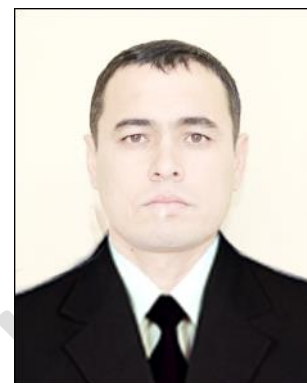
**THEORETICAL ASPECTS OF THE STUDY OF
THE FERTILITY SYSTEM OF THE KHORAZM
OASIS**

Matyakubov Khamdam Khamidjanovich, Urganch State
University

Associate Professor of the “History” Department, (PhD)

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ
РОДОПЛЕМЕННОГО СТРОЯ ХОРЕЗМСКОГО
АЗИСА**

Матякубов Хамдам Хамиджанович, Ургенчский
государственный университет, доцент кафедры
«История», (PhD)

<https://orcid.org/0000-0001-5440-0112>

e-mail:
hamdamtarix@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada eng qadimgi davr tarixining nafaqat davrlashtirish xususiyatlari ochib berildi, balki ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar, urug‘-qabila uyushmasi va boshqaruv, tashqi aloqalar, e’tiqodlar va ma’naviy madaniyat tarixiga doir tadqiqotlar tahlili amalga oshirildi.

Kalit so‘zlar: urug‘, qabila, ibtidoiy jamiyat, harbiy demokratiya, tosh davri.

Abstract: In this article revealed not only the characteristics of periodization of the history of the oldest period, but also analyzed researches on the history of socio-economic relations, clan-tribe association and management, foreign relations, beliefs and spiritual culture.

Key words: clan, tribe, primitive society, military democracy, stone age.

Аннотация: В статье раскрыты не только особенности периодизации истории древнейшего периода, но и проанализированы исследования по истории социально-экономических отношений, родоплеменного объединения и управления, международных связей, верований и духовной культуры.

Ключевые слова: род, племя, первобытное общество, военная демократия, каменный век.

KIRISH. Insoniyat jamiyatining umumiy qonuniyatlar asosida to‘g‘ri chiziqda rivojlanishi g‘oyasiga qaraganda, tarixiy-madaniy jarayonlar taraqqiyotining ko‘p xilliligi konsepsiyasi haqiqatga javob berardi. Aslida, ushbu konsepsiyaning nazariy va uslubiy jihatlaridan, sobiq davri tarix, arxeologiya va etnologiya fanlari sohalarida tadqiqotchilar tomonidan qo‘llanilganligi, evolyutsionizm va marksizm g‘oyalaridan yiroqlashishga o‘xshardi. Ammo u yoki bu yangicha qarashlar, marksizm

asoschilari asarlaridan parchalarni keltirish bilan birgalikda bayon qilinardi.

TAHLIL VA NATIJALAR. Insoniyat jamiyatining umumiy qonuniyatlar asosida to‘g‘ri chiziqda rivojlanishi g‘oyasiga qaraganda, tarixiy-madaniy jarayonlar taraqqiyotining ko‘p xilliligi konsepsiyasi haqiqatga javob berardi. Aslida, ushbu konsepsiyaning nazariy va uslubiy jihatlaridan, sobiq davri tarix, arxeologiya va etnologiya fanlari sohalarida tadqiqotchilar tomonidan qo‘llanilganligi, evolyutsionizm va marksizm g‘oyalaridan

yroqlashishga o'xshardi. Ammo u yoki bu yangicha qarashlar, marksizm asoschilari asarlaridan parchalarni keltirish bilan birgalikda bayon qilinardi [13,c.169-170].

Bunga o'xshash boshqa variantlar bayoniga ko'ra, avval ishlab chiqarish xo'jalikning paydo bo'lishi natijasida, jamoalar hayotida sifatli tubdan o'zgarishlar va muntazam ravishda ortiqcha mahsulotning yuzaga kelishi, ijtimoiy mehnat taqsimotining amalga oshadigan imkoni yaratilib, "ibtidoiy jamoa tuzumining halokatiga" yo'l ochib berildi[17,c.88].

Bizningcha, ishlab chiqaruvchi xo'jalik shakllari – dehqonchilik va chorvachilikka o'tish natijasida insoniyat tarixida vujudga kelgan madaniy taraqqiyotni hisobga olib, bu borada ibtidoiy jamiyat tuzumining yemirilishi, inqirozi va halokatiga "yo'l ochib berilishi" yoki zamin yaratilishi haqida so'z yuritish bahslidir. Aksincha, "neolit inqilobi" deb atalgan tarixiy voqea, ibtidoiy jamiyat va urug'doshlik tuzumining yuksalishiga hamda mustahkamlanishiga olib keldi, sifat jihatdan yangi taraqqiyot davrini belgilab berdi deb xulosa chiqarish to'g'ri bo'ladi. Eng asosiysi "neolit inqilobi" jarayoni oldingi tarixiy davrlarga nisbatan barqaror qo'shimcha mahsulotni qo'lga kiritishga yaratib, turli bosqichlarda turlicha mintaqalarda vujudga keldi[5,c.61-66].

Buning natijasida ijtimoiy mehnat taqsimoti, hunarmandchilik sohasining dehqonchilikdan ajralib chiqishi va keyingi bosqichda savdo-sotiqning hunarmandchilikdan mustaqil rivojlanishi yuzaga keldi[7,c.145-146]. Ma'lumki, ovchilik, baliqchilik va termachilik sohalariga nisbatan dehqonchilik va xonaki chorvachilikning rivojlanishi asosida ortiqcha mahsulot paydo bo'lib, qishloq xo'jalik mahsulotlari va hunarmandchilik buyumlari bilan ayirboshlash taraqqiy topdi. Mazkur omillar ham ibtidoiy jamoa davrining so'nggi bosqichlarida urug'chilik tuzumining inqirozidan yiroq ijtimoiy-iqtisodiy yutuqlaridan dalolat beradi.

Tarixshunoslikda xususiy mulkchilikning paydo bo'lishi sabablari ichida ortiqcha mahsulotning ko'payib borishi va shu asosda ayirboshlash doirasining kengayishi hamda ijtimoiy mehnat taqsimoti qayd etildi [12,c.160-161]. Ushbu jarayonning, ya'ni xususiy mulkchilikning vujudga keltirgan boshqa manbai, ota tomonidan qarindosh katta oilalari mehnati bilan yaratilgan mulk va ishlab chiqarish vositalari ham asos bo'lishi ehtimoldan

xoli emas. Tadqiqotchilarning fikricha, avval urug'doshlik jamoasining jamoatchilik ishlab chiqarishida mehnat qurollari shaxsiy mulk bo'lgan, lekin bir shaxsga xos ishlab chiqarish jarayonining ahamiyati ortib borishi tufayli, mehnat qurollari xususiy mulkka aylangan[16,c. 196-197].

Ibtidoiy jamiyatning yemirilishi yo'nalishlari va shakllarini yoritishda "ibtidoiy qo'shnichilik jamoasi" ning kelib chiqishi masalasiga ham katta ahamiyat berilgan. Tadqiqotchilarning nuqtayi nazarida, qo'shnichilik jamoasi deganda hududiy qo'shnichilik jihatdan birlashgan aloqalarga ega va yer, yaylovlar hamda xomashyo konlaridan jamoatchilik asosida foydalanishgan, shu qatorda o'z kuchi bilan xo'jalik yuritgan alohida katta oilalardan iborat ijtimoiy-iqtisodiy tuzilish hisoblanadi [17,c.104-105]. Shuningdek, ibtidoiy davrga mansub turlicha hamkorlik shakllari va o'zaro yordam, umumiy urf-odatlar, marosimlar va e'tiqod birligi katta ahamiyat kasb etgan[1,6.204]. Ushbu qarashlar haqiqatga to'g'ri kelib, ilmiy adabiyotlarda qabul qilingan.

Tosh davri urug'doshlik tuzumining so'nggi bosqichida dehqonchilik va chorvachilik madaniyatining taraqqiyoti sababli, ishlab chiqaruvchi xo'jalik sohasi va shunga mos turmush tarziga ega jamoalar ichida juft kichik oilalaridan tashkil topgan alohida katta oilalar ajralib chiqqan. Katta oila bu birgalikda ishlab chiqarish vositalariga va mulkka egalik qilgan hamda birgalashib ishlab chiqarish va iste'mol jarayonida ishtirok etgan, qon-qarindoshlik va nikoh aloqalari jihatdan yaqin bo'lgan ijtimoiy guruh sifatida ta'riflanib, shu qatorda katta oila yemirilib borayotgan ibtidoiy jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy asosi bo'lganligi uqtirildi[9,c.107-108].

Bizningcha, katta oila ibtidoiy jamiyat tarixida yuzaga kelgan ijtimoiy yutuqlardan biridir. Negaki, katta patriarxal oilasi va umumiy ajdodidan kelib chiqqan, muayyan xo'jalik aloqalarni hamda an'anaviy urf-odatlar va marosimlarni quvvatlab turgan qarindosh oilalarning guruhlari, hatto Qadimgi Sharqda ilk davlat rivoj topgan bosqichda va keyingi davrlarda barqaror ishlab chiqarish uyushmasi bo'lgan[8, c.25-27].

Adabiyotlarda bahsli, ba'zan bir-biriga zid qarashlarning mavjudligi, birinchi navbatda, mulkiy tengsizlik va ijtimoiy tabaqalanish, ijtimoiy sinflar va ularning o'rtasidagi ziddiyatlar va kurashning keskinlashishi kabi omillarni ilk davlatchilik

tizimiga o'tishda bosh sabablar sifatida talqin qilish bilan belgilangan edi. Ushbu o'ta muhim masalani ochib berish va hal qilish jarayonida yagona markscha "sinfy nazariya" qo'llanilib, muammoga oid boshqa muqobil g'oyalar va nazariyalar inkor etilgan [14,6.41-42]. Ibtidoiy jamiyatni, jumladan, urug'doshlik tuzumi tarixini o'rganishda markscha g'oyalar bilan birga shu ta'limotdan biroz yiroq yondashuvlar ham sobiq davrda olib borilgan tadqiqotlarda qo'llanilgan. Masalan, Markaziy Osiyo janubida (Turkmanistonning janubi-g'arbi) mil.avv III ming yillikning oxirlarida davlatchilikning vujudga kelishining dastlabki shartlari ichida dehqonchilik – chorvachilik asosida oziq-ovqat mahsulotlarini qo'lga kiritish, o'troq aholi sonining ko'payib borishi va shahar ko'rinishida yirik manzilgohlarning vujudga kelishi, hunarmandchilikning dehqonchilik sohasidan ajralib chiqishi va ixtisoslashgan mehnat faoliyatining paydo bo'lishi, diniy e'tiqodning rivojlanishi va yirik ibodatxonalarning bunyod etilishi, ijtimoiy tabaqalanish va ilk sinfy jamiyatning yuzaga kelishi kabi omillar keltirilgan [10,c.119-123]. Bular orasida o'tmish voqelikni o'zida aks ettirgan ijtimoiy – iqtisodiy va madaniy belgilar ham bor. Ammo moddiy madaniyatdan ma'naviy hayotga daxldor bo'lgan faoliyatning ajralib chiqishi hamda jamiyatning umumiy manfaatlarni amalga oshirish zarurati, birlashuv omil sifatida yetarlicha bayon etilmagan. Shuningdek, insoniyat rivojlanishi yo'llarining umumiylik g'oyasiga qarshi, qadimgi madaniyatlarning notekis rivojlanishi, madaniyat hodisalarini geografik sharoit bilan bog'lash, turli madaniyatlar o'rtasida aloqalar, o'zaro ta'sir va migratsiyalarning ahamiyati kabi qarashlar tan olinib, yangi ilmiy ma'lumotlar talqin qilinganligini aytib o'tish lozim.

Shuni ta'kidlash joizki, O'zbekiston tosh davri yodgorliklarni tekshirish borasida katta yutuqlarga erishildi, ulardan ko'plari (Teshiktosh, Ko'lbuloq, Uchtut, Machay, Jonboz 4) va boshqalar ibtidoiy jamiyat tarixini o'rganishda tayanch qadimiy makonlar sifatida tan olingan [2,c.9-14]. Shuningdek, urug'doshlik tuzumining moddiy madaniyatini tadqiq etishda tekshirish usullari ancha takomillashib, arxeologik tadqiqotlarning nazariy jihatlarini ishlab chiqildi [11,c.15-21].

XX asr 90-yillari va XXI asr boshlarida Markaziy Osiyoda, shu jumladan, O'zbekistonda tosh davrini o'rganish jarayoniga, ilgari va yangi

izlanishlar tufayli to'plangan arxeologik materiallarni fanga tatbiq etish, moddiy madaniyat va xo'jalik sohalarini o'rganish an'anaviy katta ahamiyatga ega bo'lgan [6,6.3-5] ibtidoiy jamiyat tarixi muammolariga nisbatan, Markaziy Osiyo va jahon sivilizatsiyasi, mintaqa miqyosida urbanizatsiya jarayonlarining genezisi va rivojlanish yo'llari, davlatchilik tarixi, etnomadaniy aloqalar va o'zaro ta'sir, hamda tarixni o'rganishda yangicha yondashuvlar kabi mavzularga oid ilmiy konferensiyalar ko'proq o'tkazildi.

Eng qadimgi davrlar tarixi masalalari ancha kamroq muhokama qilindi. Bahs-munozaralar va muqobil g'oyalar ayrim e'lon qilingan taqriz va javoblarda o'z aksini topdi. Misol uchun, A.Asqarov taklif etgan O'zbekiston tarixini davrlashtirish yangi tizimida qo'llanilgan "ibtidoiy to'da davri", "ibtidoiy urug'chilik jamoasi", "harbiy demokratiya" kabi tarixiy atamalar [3,6.76-77], A.Sagdullaevning yozishicha, an'anaviy tushunchalar bo'lib, darsliklarda ham keng qo'llanilgan, shuningdek, "harbiy demokratiya" va "sivilizatsiya" har xil tarixiy tushunchalar bo'lib, Markaziy Osiyoda ularning vujudga kelishi xronologiyasini bir-biridan ajratgan holda, aniq ko'rsatib berish zarur [15,6.73-74].

A.Asqarovning javobida masala yuzasidan aniqlik kiritilib, "kishilik tarixining birinchi formatsiyasi "Ibtidoiy jamoa tuzumi" deb atalib, uning tarkibiga odamzotning paydo bo'lishidan to dastlabki sinfy jamiyat tarkib topguniga qadar o'tgan davr kiritilgan, ya'ni unga "ibtidoiy to'da davri" ham kiritilgan" [4,6.70]. Shuningdek, buning davomida, "harbiy demokratiya" tushunchasiga izoh berilib, O'rta Osiyo sharoitida bu bosqich ilk temir (mil.avv.VII-IV asrlar) va antik davrni (mil.avv.I asr oxiri-milodiy IV asr) o'z ichiga oladi deb, misol uchun Qang' va Davan davlatlarida boshqaruv "harbiy demokratiya" prinsiplariga asoslanganligi uqtirildi, sivilizatsiya esa, "tub mohiyat va mazmun jihatidan harbiy demokratiya tushunchasidan farq qilib, u ko'proq ajdodlarimizning o'troq dehqonchilik madaniyati, shaharsozlik va ilk davlatchilik madaniyatiga ishlatilishi ham hech kimga sir emas", degan dalillar qayd etildi [4,6.71].

XULOSA. Yuqorida bayon etilgan holat, tadqiqotchilar o'rtasida ilmiy munozara namunasi bo'lib qoldi. Hozirda eng qadimgi davr tarixining nafaqat davrlashtirish xususiyatlarini ochib berish, balki ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar, urug'-qabila

uyushmasi va boshqaruv, tashqi aloqalar, e'tiqodlar va ma'naviy madaniyat tarixini yangi ma'lumotlarga asoslanib ko'rib chiqish dolzarb vazifadir.

Xulosa qilib aytganda, eng qadimgi tarixning turli davrlardagi madaniy o'zgarishlarni va ijtimoiy-iqtisodiy tarmoqlarida vujudga kelgan yutuqlarni o'z davri taraqqiyotining ilg'or belgilari deb baholash haqiqatga ko'proq to'g'ri keladi. Ular kelgusi jamiyat madaniyatining rivojlanishi va takomillashishiga o'z ta'sirini o'tkazib, yangi asoslarda davom etgan. Shu bois tarixiy an'analari va yangiliklarning o'zaro bog'liqligi va ta'siri masalasini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдуллаев Ў.И. Ўрта Осиёда ибтидоий жамоа тузуми ... Б.204.
2. Аскаров А.А. Успехи археологов Узбекистана в изучении каменного века // ИМКУ. – Ташкент, 1974. Вып 11. – С. 9-14.
3. Аскаров А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. – Тошкент: О'zbekiston, 2015. – Б. 76-77.
4. Аскаров А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи асари бўйича билдирилган мулоҳазаларга жавоб // О'zbekiston tarixi, 2016. №1. – Б.70.
5. Башилов В.А. Периодизация и темпы исторического процесса “неолитической революции” на Переднем Востоке и в новом свете // Древние цивилизации Востока. – Ташкент: Фан, 1986. – С. 61-66.
6. Бердимуродов А.Э. Мустақиллик йилларида ўзбек археологиясининг тараққиёти // Ўзбекистон археологияси мустақиллик йилларида. – Самарқанд, 2016. – Б. 3-5.
7. Бутинов Н.А. Разделение труда в первобытном обществе // Труды Института этнографии АН СССР. – М. – Л., 1960. Т. LIV. – С. 145-146.
8. Дьяконов И.М. Община на древнем Востоке в работах советских исследователей // ВДИ. – М., 1963. № 1. – С. 25-27.
9. Косвен М.О. Семейная община и патронимия. – М.: Наука, 1963. – С.41-43.
10. Массон В.М. Алтын-депе // Тр. ЮТАКЭ. – Л.: Наука, 1981. – С. 119-123.
11. Массон В.М. Каменный век Средней Азии и понятие археологической культуры // ИМКУ. – Ташкент, 1974. Вып 11. – С.15-21.
12. Першиц А.И. Развитие форм собственности в первобытном обществе, как основа периодизации его истории // Тр. Института этнографии. – М. – Л., 1960. Т. LIV. – С. 160-161.
13. Першиц А.И., Монгайт А.Л., Алексеев В.П. История ... С.169-170.
14. Ртвеладзе Э.В., Саидов А.Х., Абдуллаев Е.В. Қадимги Ўзбекистон цивилизацияси: давлатчилик ва ҳуқуқ тарихидан лавҳалар. – Тошкент: “Адолат”. 2001. – Б. 41-42.
15. Сағдуллаев А.А. Аскаровнинг янги асарида таклиф этилган ўзбеклар этногенези концепцияси ҳақида баъзи мулоҳазалар // О'zbekiston tarixi, 2015. №3. – Б.73-74.
16. Семенов Ю.И. Проблема начального этапа родового общества // Проблемы истории докапиталистических обществ. – М.: Наука, 1968. Кн. I. – С. 196-197.
17. Хазанов А.М. Разложение первобытнообщинного строя и возникновение классового общества // Первобытное общество. – М.: Наука, 1975. – С.88.

